

door Maarten van Buuren

De schemering van Simenon

Een literatuurgeschiedenis van België bestaat niet

De Academische Boekengids 47, november 2004, pp. 18-19.

De neiging van de Franstalig-Belgische literatuur zich te presenteren als dé nationale literatuur is onterecht. Zoveel stelt ze namelijk niet voor. In het schetsen van staatloze reizigers als Kuifje en commissaris Maigret zijn de Belgische letteren op hun best.

Een land met twee talen, schrijf daar maar eens een literatuurgeschiedenis van. Een land van twee naast elkaar levende volksgemeenschappen: hoe onderscheid je daar de als gezamenlijk ervaren gebeurtenissen? Een land dat er in een recent verleden nog om vroeg te worden weggegomd: kent dat een werkelijk nationaal karakter?

Het zijn vragen die kopzorgen opleveren voor iedereen die zich met de Belgische literatuur wil bezighouden. Toch hebben de schrijvers van het door Jean-Pierre Bertrand geredigeerde *Histoire de la littérature belge* 1830-2000 zich in hun bijna 700 bladzijden tellende studie tot taak gesteld een nationale literatuurgeschiedenis te schrijven. Ze werken daarbij ook nog eens volgens het model van de door Denis Hollier geredigeerde *New History of French Literature* uit 1989: een buitengewoon aardige en frisse studie die de literatuur niet presenteert als een opeenvolging van stromingen of periodes, maar als een reeks gebeurtenissen die de literatuur heeft vormgegeven, en via deze literatuur de buitenliteraire werkelijkheid. In Nederland paste een team van redacteuren onder leiding van Riet Schenkeveld-van der Dussen deze formule toe in een geschiedenis van de Nederlandse literatuur aan de hand van honderdvijftig gebeurtenissen. Zij vestigt de aandacht op de momenten waarop schrijven doen wordt; de momenten waarop het literaire werk aanleiding geeft tot spektakel en rumoer.

DE BELGISCHE LITERATUUR BESTAAT MISSCHIEEN IN ZOVERRE ZIJ HET NIET-LAND BEVOLKT MET SCHIMMIGE PERSONEN, GRENSGANGERS, SMOKKELAARS EN SCHLEMIELLEN, DIE HET LICHT VAN EEN ECHTE STAAT NIET KUNNEN VERDRAGEN EN AAN HET SCHEMERDONKER DE VOORKEUR GEVEN.

Voor de Belgische redacteuren betekende deze methode dat zij veel meer dan hun voorgangers de aandacht moesten richten op de samenhang tussen literatuur, taal en taalgemeenschap. Wat voor de schrijvers van de Franse en de Nederlandse literatuurgeschiedenissen niet méér dan een methodologische keuze was, een manier om het veelvuldig geordende materiaal van een nieuwe kant te bekijken, was voor de Belgische redacteuren een riskante onderneming. De methode Hollier legt namelijk de nadruk op de zwakke status van de Belgische literatuur als nationale institutie, en daarmee op datgene wat die institutie geacht wordt bijeen te houden: België zelf. De redacteuren verdienen een pluim voor het aannemen van deze uitdaging. Bovendien hebben zij naast de vele optimisten die in de loop van de laatste anderhalve eeuw geprobeerd hebben de nationale eenheid door literatuur te bevorderen, ook sceptici aan het woord gelaten die daar nooit in hebben geloofd.

Maar het boek begint meteen al met een domper. De belofte van een Belgische literatuurgeschiedenis wordt op bladzijde 5 tenietgedaan door de toevoeging (uitsluitend op de binnentitel) 'Franstalige'. Eerlijk gezegd vind ik dit een vorm van boerenbedrog. De titel belooft mij een geschiedenis van de Belgische literatuur, en ik krijg de geschiedenis van de helft van die literatuur. En daar blijft het niet bij. De relatie tussen buitentitel: 'Belgische literatuur' en binnentitel: 'Franstalig-Belgische literatuur', illustreert de pretentie om onder de Franstalig-Belgische literatuur de Belgische literatuur tout court te verstaan; ze verraadt als het ware de imperialistische neiging om vanuit een deel van het land aanspraak te maken op het geheel. De onderhandse toevoeging 'Franstalig' en het wegmoffelen van de Vlaamse literatuur legt een zware hypotheek op de algemene doelstelling van het boek: het schrijven van de geschiedenis van de nationale literatuur.

Verder is de *Histoire de la littérature belge* verschenen bij Fayard: dezelfde uitgeverij die een Franse vertaling uitgaf van *De Nederlandse Literatuur, Een Geschiedenis* (1999), ditmaal onder leiding van Hanna Stouten, Jaap Goedegebuure en Frits van Oostrom. Nu lijkt het me een veeg teken dat een op nationale eenheid gerichte Belgische literatuurgeschiedenis in Frankrijk verschijnt. Een ander veeg teken is dat een aantal van de in totaal 48 literaire gebeurtenissen in *Histoire de la littérature belge* ook wordt behandeld in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Als iets soortgelijks gebeurt in de Franse van Hollier, is een aparte Belgische literatuurgeschiedenis overbodig.

De gebeurtenissen die de rode draad vormen in *Histoire de la littérature belge* maken het desalniettemin in ieder geval lezenswaardig. Zo werd op 3 februari 1856 het weekblad *Uylenspiegel* opgericht, een van de bladen waarin de culturele onafhankelijkheid van België werd bevochten. *Uylenspiegel* werd bekend doordat een van haar medewerkers, Charles de Coster, in 1861 *De Legende van Uylenspiegel* liet verschijnen - een van de twee literaire bijbels van België. (De andere is *De Leeuw van Vlaanderen* van

Hendrik Conscience uit 1838.) Men zou haast vergeten dat het blad werd opgericht door Félicien Rops, de zeer veelzijdige fin de siècle kunstenaar die bekend werd als illustrator van decadente literatuur (onder meer gedichten van Baudelaire). Volgens zijn tijdgenoten schreef hij even goed als hij etste. Rops was in cultureel opzicht buitengewoon actief: hij richtte bladen op, stichtte de Internationale Vereniging van Etsers (1877) en stond in discussie met vooraanstaande schrijvers. Zo blijkt hij bevriend te zijn geweest met Camille Lemonnier, de Belgische Zola, en via hem veel affiniteit te hebben ontwikkeld met het naturalisme. In feite is Rops' werk meer verwant met het realisme/naturalisme dan met het symbolisme, waarmee hij, dankzij een prachtig artikel van Joris Karl Huysmans, tot op de dag van vandaag wordt geassocieerd.

Een andere opmerkelijke gebeurtenis uit *Histoire de la littérature belge* is de opvoering van *Pelléas et Mélisande* op 5 juni 1893 in Brussel. De opvoering werd geregisseerd door de beroemde leider van het Théâtre de l'Oeuvre: Lugné-Poe. De schrijver van het stuk, Maurice Maeterlinck, leek er niet erg mee ingenomen. Hij was bang dat de opvoering de magie en het mysterie zou schaden: 'Het toneel is de plaats waar de meesterwerken sterven, omdat de voorstelling van een meesterwerk strijdig is met het gebruik van accidentele en menselijke elementen. Elk meesterwerk is een symbool en symbolen verdragen de actieve aanwezigheid van de mens nooit' (1890). Maeterlinck reageerde zo lichtgeraakt op plannen voor de opvoering van *Les Sept Princesses* dat dit stuk uiteindelijk, in 1891, in een marionettentheater terecht kwam. Het is nog een wonder dat *Pelléas et Mélisande* twee jaar later werd opgevoerd door echte acteurs, zij het dat die zich zo veel mogelijk als poppen moesten gedragen. En de handeling werd tot vrijwel niets gereduceerd. Het bleef, zowel in Parijs als in Brussel, bij slechts één opvoering. Je vraagt je af hoe Maeterlinck zo bekend heeft kunnen worden, ja zelfs de Nobelprijs heeft ontvangen (1911). Achteraf gezien is die lof overigens niet misplaatst. De eigenaardige, naar stilstand neigende handeling, de bijna absurde dialogen, hebben veel weg van het toneel dat kort na de Tweede Wereldoorlog wereldberoemd werd met de stukken van Eugène Ionesco en Samuel Beckett. Het was niet vreemd dat toneelgrootheden als Antonin Artaud en Bertold Brecht voor de vernieuwing van het toneel bij Maeterlinck te rade gingen.

ERKENNING DOOR PARIJS BETEKENT NIETS ANDERS DAN DAT DE BELGISCHE LITERATUUR ZICH AAN DE FRANSE ONDERGESCHIKT MAAKT EN ACCEPTEERT DAT ZE DAARVAN EEN PROVINCIE VORMT.

Deze fraaie anekdotes ten spijt, waag ik toch te betwijfelen of de auteurs erin geslaagd zijn een goede literatuurgeschiedenis van België te schrijven. De keuze om zich te beperken tot het Franstalige deel ervan, maakt dat eigenlijk bij voorbaat al onmogelijk.

Die betutteling door de Franstaligen is iets van alle tijden. In 1830, het jaar van de Opstand tegen Nederland en de onafhankelijkheid van België, was de Belgische elite Franstalig en katholiek. Dat kwam door de Habsburgse en Franse overheersing in de voorafgaande eeuw. Nadat België in 1815 aan Nederland was toegewezen - in de nasleep van de napoleontische tijd - trok koning Willem I België mee in zijn onstuimige ontwikkelingsdrift. Hij legde spoorwegen aan (België was het eerste Europese land met spoorwegen), groef kanalen, vernieuwde de textiel- en de zware industrie, zorgde voor openbare voorzieningen, en bouwde aan een uitgebreid onderwijsstelsel door de stichting van vijfentwintig middelbare scholen en drie universiteiten. En in Vlaanderen maakte hij het Nederlands tot voertaal. Dat nam de Franstalige elite hem niet in dank af - bovendien keek zij met argusogen naar 's konings protestantisme. Willem I dacht door zijn ontwikkelingswerk op veel goodwill te kunnen rekenen, maar kwam bedrogen uit. België werd in 1830 met Franse steun onafhankelijk; het Frans werd in Vlaanderen opnieuw als voertaal ingevoerd. Kinderen die thuis Vlaams spraken, werden vanaf de middelbare school in het Frans onderwezen. Vlamingen die verder wilden, moesten zich in het Frans bewijzen; hoe hoger op de maatschappelijke ladder, hoe Fransers.

Dat gold ook voor de literatuur. In de eerste eeuw van België's onafhankelijkheid leverde Vlaanderen een groot aandeel in de literaire productie. De bekendste schrijvers, de dichter Emile Verhaeren en de toneelschrijver Maurice Maeterlinck, waren opgevoed in het Vlaams, maar via de school overgegaan op het Frans. De reden dat er in Vlaanderen in die eerste eeuw zo weinig Nederlandstalig intellect flonkerde, was dat de intellectuelen werden afgeroomd en overgeheveld naar het Franse taal- en cultuurgebied, en uiteindelijk naar Brussel of Parijs vertrokken. Karel van de Woestijne was een opmerkelijke uitzondering. Het was puur toeval dat hij zijn gedichten in het Vlaams ging schrijven. Karel was ziek en kon niet naar school; hij kreeg een huisleraar die hem in het Vlaams onderwees. De redacteurs constateren dat met spijt, want daarmee werd Karel de kans ontnomen om uit te groeien tot een dichter van werkelijk belang (zoals Verhaeren of Maeterlinck) en was hij gedoemd in een dialect te blijven aanmodderen.

Het Frans zou tot 1932 de nationale voertaal blijven. In dat jaar werd besloten tot 'territoriale eentaligheid'. Dat wil zeggen dat in Wallonië Frans, in Vlaanderen Vlaams en in Brussel Vlaams en Frans de officiële voertalen werden. De redacteurs betreuren deze 'overwinning van de Flaminganten' en voeren daar verscheidene redenen voor aan. De belangrijkste, zo menen zij, is dat vanaf 1932 voor getalenteerde Vlamingen de deur naar een wereldcultuur dichtging. Zij citeren Verhaeren: 'Laten zij [de Vlamingen] hun sentimentele leven desnoods uiten in een patois, maar laten ze hun intellectuele leven versterken dankzij de kennis en het gebruik van een universele taal. De wereld moet hen al met al toch kostbaarder zijn dan hun provincie.' Het komt geen moment bij Verhaeren en de anderen op dat de grote Nederlandse taalgemeenschap aansluit op het Vlaams. Die is dan weliswaar niet zo groot als de Franse,

maar je kunt toch volhouden dat het Vlaams zich tegenover het Nederlands verhoudt als het Waals tegenover het Frans. Verhaeren lijkt eigenlijk geen onderscheid te maken tussen het Vlaams en het Nederlands, dat hij waarschijnlijk beschouwt als één en dezelfde pot patois.

De redacteurs betreuren de 'territoriale eentaligheid' van 1932 verder omdat ze een einde maakte aan de illusie van de 'Belgische ziel'. Nu stemt de idee van een 'Belgische ziel' (zoals overigens ook van een Nederlandse, een Franse of een Duitse 'ziel') achteraf nogal lacherig, want wat moet je je daarbij voorstellen? Maar lange tijd werd er serieus gedebatteerd over die Belgische ziel. Die zou een synthese zijn van de Romaanse en de Germaanse geest. Een harmonieus versmelten van de erudiete en elitaire Franse taal met de Vlaamse kwaliteiten van landelijkheid en gezondheid. Kortom: een samengaan van een flegmatisch, bedachtzaam temperament met het op hogere toeren draaiende, naar het hysterische neigende temperament van Parijs. De droom van wat we tegenwoordig een nationale identiteit zouden noemen, kwam ten einde toen de Vlamingen er in 1932 in slaagden hun identiteit te uiten in hun eigen taal. Daarmee, zo stellen de redacteurs, werd de bodem weggeslagen onder de idee van een nationale identiteit en tevens onder die van een Belgische staat. De insinuatie die achter deze spijt schuilgaat, is dat de Vlamingen, door te eisen dat het Vlaams voertaal werd in de eigen streek, de pogingen saboteerden om te komen tot een eenheidsstaat, en daarmee het 'failliet' bezegelden dat in 1980 leidde tot de federale staatsvorm, dat wil zeggen tot een samenwerkingsverband van de zelfstandige deelstaten: Vlaanderen, Wallonië en Brussel. De zwarte piet van dat failliet wordt de Vlamingen toespeeld.

Histoire de la littérature belge hinkt op twee gedachten. De eerste is dat de Belgische literatuur zich als een nationale eenheid kan meten met de Franse, en dat zij zich daarvan kan afbakenen. (En, laat ik maar aanvullen: met de Nederlandse, hoewel die in de redenering van de redactie niet voorkomt en volgens haar tegenover de Vlaamse literatuur niet dezelfde rol speelt als de Franse tegenover de Waalse). De tweede is dat de Belgische literatuur van haar internationale status blijk geeft doordat ze in Parijs wordt uitgegeven en wordt bekroond met Franse prijzen. Deze tweede gedachte houdt een ontkenning in van de eerste. Erkenning door Parijs betekent immers niets anders dan dat de Belgische literatuur zich aan de Franse ondergeschikt maakt en accepteert dat ze daarvan een provincie vormt. Of, zoals de grammaticus Joseph Hanse het ergens in het boek verwoordt: 'Een Belgische of Zwitserse schrijver behoort, als hij Frans schrijft, tot de Franse literaire gemeenschap. Hij bevindt zich te dicht in de buurt van Frankrijk, is te onderhevig aan de Franse invloeden, volgt te opletend de Parijse ontwikkelingen in denken en literatuur om niet nauw aan te sluiten bij de Franse cultuur en niet op te gaan in de Franse literatuur. Hij bevindt zich in dezelfde positie als een schrijver uit Zuid-Frankrijk, de Jura of Normandië.'

Schrijvers die erin slagen om naar Parijs te vertrekken, daar te worden uitgegeven, er een carrière op te bouwen en er mogelijk literaire prijzen in de wacht te slepen, ontgroeien België snel en komen volgens de redacteurs daarom niet in aanmerking voor hun Belgische literatuurgeschiedenis. Het lukt de redacteurs niet zich uit deze vicieuze cirkel weg te praten. Het gevolg is dat ze geen aandacht besteden aan onbetwiste grootheden als Henri Michaux en Marguerite Yourcenar. Deze auteurs keerden België al vroeg de rug toe en bekeerden zich tot een literaturopvatting die universeel en klassiek (Yourcenar) of utopisch en tegendraads (Michaux) was. Daar komt bij dat Yourcenar, een Belgische van moederskant, in haar autobiografische werk veel aandacht heeft besteed aan haar Belgische achtergrond. Blijkbaar staat zij te ver boven het Belgische maaiveld - Marguerite Yourcenar werd in 1980 het eerste vrouwelijke lid van de Académie Française - om in België op erkenning te mogen rekenen.

IN DE EERSTE EEUW VAN BELGIË'S ONAFHANKELIJKHEID LEVERDE VLAANDEREN EEN GROOT AANDEEL IN DE LITERAIRE PRODUCTIE.

Alle aandacht gaat uit naar gebeurtenissen die groot zijn in Wallonië, maar klein in Parijs. Veel van deze 'Gebeurtenissen' zijn dan ook pogingen van de Franstalige Belgen om zich door grootspraak (Maeterlinck: 'De Belgische Shakespeare', Lemonnier: 'De Maarschalk van de letteren') en nabootsing van het Parijse literaire leven iets van zelfstandigheid aan te praten, en te verhullen dat het (Franstalige) Belgische literaire leven niet boven dat van een provincie uitkomt. De discrepantie tussen de bescheiden werkelijkheid en de behoefte zich als een volwaardige (literaire) natie met andere Europese naties te meten, leidt tot de typisch Belgische combinatie van minderwaardigheidsgevoel en de compensatie van dat gevoel in 'pompeus academisme', 'kuddegeest' en 'vulgaire camaraderie'.

Het wekt nauwelijks verbazing dat de lichtpuntjes in dit droevige verhaal niet komen uit de literaire, maar uit de paraliteraire hoek, in de personen van Hergé, Simenon en Brel. En, inderdaad, wat is er typischer Belgisch - en tegelijkertijd van een onverwacht en onbetwist wereldniveau - dan Kuifje, Maigret en Brel? Het is nauwelijks toeval dat waar de Franse literaire roem niet (of nauwelijks) voor Belgen is weggelegd, zij hun uitweg zoeken in genres die in de literatuur nauwelijks serieus worden genomen, en dat ze in die typisch Belgische verschoppelingen-genres fenomenaal groot zijn geworden. Wat de strips betreft, is niet alleen Hergé de beste tekenaar aller tijden, ook zijn vriend en collega Edgar P. Jacobs, de schepper van *Blake en Mortimer*, is van wereldniveau. Simenon is typisch Belgisch in zijn vruchteloze pogingen om als literair schrijver in Parijs serieus genomen te worden. Hij is daar nooit wezenlijk geaccepteerd, en is gaan zwerven over de wereld in een leven gedrenkt in alcohol en vrouwen.

In die onverwachte hoek van randfiguren en ballingen tekent zich ook het personage af dat België's bijdrage is aan de wereldliteratuur, het personage van Kuifje, van Plume (Henri Michaux), van de anonieme verteller in *De Badkamer* van Jean-Philippe Toussaint, die besluit zijn leven door te brengen in

de badkuip. Dat personage, door Jacq Vogelaar ooit getypeerd als een 'meneertje', is in zijn aandoenlijke onbevangenheid, onbeholpenheid, voortdurende schuld bewustzijn en clandestiniteit, het wezen van de Belg zoals enkele van België's grootste kunstenaars dat hebben vormgegeven.

En hier tekent zich een begin van een antwoord af op de vraag of België zelf wel bestaat. België bestaat misschien, maar het is een schemerig bestaan als een 'zone', een grensgebied, een niemandsland, of beter een 'niet-staat'. Dat wil zeggen: als een land dat de ontkenning vormt van alles waar andere landen zich op beroepen voor hun bestaan. En de Belgische literatuur bestaat misschien in zoverre zij dat niet-land bevolkt met schimmige personen, reizigers, grensgangers, smokkelaars en schlemielen, die het licht van een echte staat niet kunnen verdragen en aan het schemerdonker de voorkeur geven. Een aantal schrijvers, zoals de leden van de 'Groupe de lundi' (manifest uit 1937) en diverse auteurs van de bundel *La Belgique malgré tout (België ondanks alles, 1980)* geven er blijk van deze kwaliteit te herkennen en te waarderen. Paul Willems zegt het luid en duidelijk in zijn bijdrage aan dat laatste boek: 'Ja, ik vind het fijn om hier te wonen. In een land dat niet bestaat en dat ik tot in mijn diepste vezels aanvoel. Ja, hier wil ik wonen. Ik ken de nostalgie niet om tot een Natie te behoren. In tegendeel. Ik haat naties. Ja, ik houd van dit land, omdat het geen grote politiek kent, omdat het zo goed en zo kwaad als het kan de problemen van de mensen die hier wonen oplost, en zich niet bezighoudt met Grandeur.'

Maarten van Buuren is als hoogleraar Franse taal- en letterkunde verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

Histoire de la littérature belge 1830-2000
door **Jean-Pierre Bertrand (red.)**
Éditions Fayard. Parijs 2003.
670 pag., € 46,35